

Narrative, Imagination and Concepts of Fiction in Late Antique Hagiography, eds. Julie Van Pelt, Koen De Temmerman, Brill, Leiden-Boston 2023, ss. 320

Celem twórców monografii, stanowiącej przedmiot niniejszego omówienia, było odsunięcie na bok kwestii, które często zajmują uwagę historyków badających materiał hagiograficzny, czyli jego wiarygodności faktograficznej¹, potraktowanie zaś tych utworów zgodnie z celem, dla którego były napisane, czyli tekstu kultury, gdzie odpowiednio skonstruowana narracja miała w założeniu wpływać w określony sposób na odbiorcę, kształtować jego imaginarium i w konsekwencji doprowadzić od działań zgodnych z poglądami ich autorów². Dlatego też przedmiotem badań zaprezentowanych w tomie były raczej kwestie, takie jak inwencja twórców w tworzeniu opowieści, sposoby ich uwierzytelnienia, przede wszystkim w warstwie religijnej, zagadnienie odpowiedniego wykorzystania możliwości jakie daje posługiwanie się fikcją, narracją, fabułą.

Omawiany tom to efekt spotkania naukowego zatytułowanego „Fictionality in Late Antique Hagiography”, które miało miejsce w 2017 r. w Academia Belgica w Rzymie, sfinansowanego przez European Research Council w ramach European Union’s Seventh Framework Programme (Starting Grant n° 337344) oraz European Union’s Horizon 2020 Research and Innovation Programme (Consolidator Grant n° 819459).

Monografia została podzielona na cztery części, pierwsza z nich pod nazwą *Concepts and Context* zawiera 3 rozdziały, druga – *Reality and Representantion* składa się również z trzech rozdziałów, podobnie jak trzecia część o nazwie *Invention and Truth*. Czwarta część z kolei pod tytułem *Model and Intertext* to cztery rozdziały tematyczne. Książka zawiera również indeksy, przygotowane przez głównego redaktora i pomysłodawcę Koena De Temmermana oraz dwie młodsze autorki – Julie Van Pelt i Klazine

¹ Por. H. Manikowska, D. Gacka, *Hagiografia a historyczność, czyli o historii w hagiografii i hagiografii w służbie historii*, [w:] *Przeszłości w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 1, red. J. Banaszkiewicz, A. Dąbrowka, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 657-748.

² Co też nie jest niczym odkrywczym i nowym, por. np. G. Pac, *Obraz małżeństwa w wybranych niemieckich źródłach hagiograficznych X i XI w.*, [w:] *Kult świętych i ideał świętości w średniowieczu*, red. R. Michałowski, Warszawa 2011, s. 7-147; K. Sokołowska, *Dziecko i dzieciństwo w hagiografii staropolskiej*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2009, t. 23, s. 213-231.

Staat, które też pracowały nad monografią dzięki stypendiom Flemish Research Council (F.W.O.-Vlaanderen).

W rozdziale pierwszym pt. *Narratives of Imagination and Fiction in Late Antique Hagiography: Scholarship and Ways Forward* (s. 3-26), który pełni rolę pewnego rodzaju wstępu czy też może podsumowania – chociaż należy podkreślić, że należało bardziej widocznie wyeksponować tę część pracy – Koen De Temmerman oraz Julie Van Pelt przedstawili uwagi odnośnie kwestii właściwej definicji tego, co powinniśmy i czego nie traktować jako hagiografii. Funkcjonujące bowiem wyjaśnienia słownikowe wydają się bardzo obszerne, podobnie jak w kwestii podziałów utworów hagiograficznych na podgatunki, takie jak żywoty świętych, akta męczeństwa, zbiory cudów, czy opowieści mające na celu zbudowanie lub pokrzepienie czytelników. W tym przypadku również podział wydaje się zbyt mocno ograniczony, gdyż, jak podkreślają, można wśród utworów hagiograficznych wyszczególnić listy, oracje. Różnią się one diametralnie nie tylko długością, ale również używanym językiem (w sensie jego formy prostej lub klasycyzującej).

Autorzy wskazują również na liczne strategie uwierzytelnienia, stosowane przez autorów utworów hagiograficznych, takie jak używanie określonych formuł stylistycznych, odniesienia do rzekomych naocznych świadków, podkreślanie osobistych obserwacji, włączanie do relacji wybranych tekstów źródłowych lub powoływanie się na nie, np. rzekomych transkrypcji z przesłuchań męczenników. Mimo to jasnym wydaje się, że większość tych narracji nie powinna zasługiwać na określenie mianem wiarygodnych, tym bardziej niezrozumiałe jest więc omawianie ich w kontekście możliwości pozyskania danych faktograficznych, historycznych *sensu stricto*. Według Autorów o wiele bardziej interesującą ścieżką poszukiwań w przypadku tekstów hagiograficznych jest badanie, w jakim celu i w jaki sposób zostały one przygotowane, co te strategie stosowane przez twórców mówią nam o epoce, w której tworzyli, a także o społeczeństwie, do którego treści te były kierowane.

Panagiotis Roilos w kolejnym artykule tej części pt. *The Cultural Politics of Imagination. On Fictionality in Late Antique and Early Byzantine Christian Contexts. Origen, the Apocryphal Acts, Hagiography* (s. 27-50) przedstawił *de facto* drugi już esej wprowadzający w treść interesującego nas tutaj tomu. Wskazując na konkretne przykłady, takie jak odpowiedzi Orygenesesa na krytykę chrześcijaństwa, antychrześcijańskie dzieła Celsusa, opisy cudów w hagiografii bizantyńskiej, Autor potrafił zbudować bardziej uogólniający obraz problemów związanych z zagadnieniami przedstawiania cudów w literaturze chrześcijańskiej, przede wszystkim hagiograficznej. Odwołując się do obrony zjawisk ponadnaturalnych zawartej w wybranych dziełach, np. apokryficznych, wskazuje, jak wpłynęło to na rozwój bizantyńskiej sztuki pisania żywotów świętych, próbuje też wskazać na przyczyny problemu powstania często zbyt przesadzonych opisów, podkreślając znaczenie różnic, także literackich i estetycznych pomiędzy religią oficjalną, a jej popularną, ludową odmianą. Podkreśla również elementy

uwiarygodnienia poszczególnych relacji hagiograficznych związanych z cudami poprzez ich rzekome początkowe podważanie, jako takich, które mogłyby pochodzić od sił nieczystych.

W ostatnim rozdziale tej części książki pt. *From Cyclops to Unicorn: Fiction and the New Communitas of Middle Byzantine Hagiography* (s. 51-65) Christian Høgel podejmuje podobne wątki, jak zostały wyżej wskazane w poprzednich tekstach, ale czyni to na przykładzie nieco późniejszych utworów, pochodzących z okresu średniobizantyńskiego. Autor wskazał m.in. jak poprzez pewne zabiegi koncepcyjne, odnoszące się do sposobów budowania fabuły, można było zarazem wprowadzać do narracji wątki fikcyjne, jednocześnie zaś uprawdopodobniać ją dzięki budowaniu wrażenia uczestnictwa w opisywanych wydarzeniach.

Część druga książki rozpoczyna się od rozdziału czwartego pt. *The Fictionality of Literary History in Syriac: Thomas of Marga and Abdisho Bar Brikha* (s. 69-93), który przygotował Scott Fitzgerald Johnson. Wychodząc od starożytnych założeń, zgodnie z którymi samo pisanie o świętych, badanie ich życiorysów i dzielenie się tymi informacjami z czytelnikami jest w pewien sposób również własnym wrastaniem w świętości, Autor skupił się przede wszystkim na postaci Tomasza z Margi, biskupa wschodniosyryjskiego i autora *Księgi Gubernatorów (Namiestników)*, dzieła odnoszącego się do historii jednego z klasztorów na terenie dzisiejszego Iraku, zawierającego bardzo wiele informacji dotyczących świętych żyjących w we wcześniejszych czasach – sam (Tomasz żył bowiem w IX w. – na terenie szeroko pojętej Mezopotamii)³.

Drugi z autorów wymienionych w tytule, twórca katalogu ksiąg syryjskich, żyjący na przełomie XIII-XIV w., został tu wykorzystany raczej jako tło porównawcze, pewną weryfikację informacji podawanych przez Tomasza. André Binggeli w tekście piątym pt. *At the Margins of the World. The Desert as a Fictionalized Space in Pseudo-Neilos' Narrations and the History of the Great Deeds of Bishop Paul of Qentos and Priest John of Edessa* (s. 94-107) przedstawił z kolei kompleksowo motyw pustyni jako przestrzeni, gdzie wątki miejsca odludnego – kwintesencji życia ascetycznego łączą się z tymi, które odwołują się do pewnego rodzaju cudowności, fantasmagorii, gdzie możliwe są wydarzenia z pogranicza prawdy i fikcji⁴.

Ostatni tekst tej części, pióra Oscara Prieto Domíngueza, pt. *The Literary Construction of a Post-Iconoclast Saint: Gregorios Dekapolites between Biography and Fictionalization* (s. 108-126) to z kolei próba wyjaśnienia napięcia pomiędzy koniecznością oddania życia danej osoby, szczególnie gdy mogli ją znać współcześni mu *de facto*

---

³ Podstawowe materiały odnoszące się zarówno do autora, jak i jego dzieła zostały zdigitalizowane i dostępne są tutaj: <https://syri.ac/thomasofmarga> [dostęp: 5.06.2023 r.]

⁴ Motyw pustyni w chrześcijaństwie jest tak wielowymiarowy, że powyższe uwagi nie wydają się niczym nowym. Por. W.M. Nowak, *Pustynia. Biblijne miejsce spotkania z Bogiem*, Kraków 2019, s. 47-66; T.M. Dąbek, *Motyw pustyni w biblijnych dziejach Ludu Bożego*, Kraków 2015, s. 43-70.

czytelnicy, jeżeli tekst był tworzony właściwie w tych samych czasach, kiedy nastąpiła śmierć lub męczeństwo danego świętego a chęcią lub koniecznością przedstawienia idealnego wzorca świętego, zgodnie z wymogami stawianymi tekstom hagiograficznym, co czyni na podstawie analizy *Żywotu Grzegorza Dekapolity* autorstwa Ignacego Dikona. Niemniej istotne było podjęcie wątków odnoszących się do budowy nowego modelu świętości w okresie prześladowań ikonoklastycznych, ideału męznego wyznawcy, który otwarcie broni swoich przekonań ikonofilskich mimo zagrożenia ze strony czynników oficjalnych, czego można doświadczyć w innych dziełach Ignacego, takich jak żywoty patriarchów Tarazjusza i Nicefora czy też biskupa Jerzego z Amastris – postaci publicznych, których biografie były dość dobrze znane, dlatego też trudno byłoby tutaj wprowadzać wątki bezpośrednio nawiązujące do wydarzeń mogących zostać uznane za fikcyjne, cudowne.

Część trzecią książki otwiera artykuł pt. *Thinking Characters: Fictionalization and Claims of Truth in Syriac Hagiography* (s. 129-150), który napisała Flavia Ruani. Jest to propozycja zastosowania metod znanych z literaturoznawstwa współczesnego skupiających się na badaniach odnoszących się do sposobów przedstawiania życia wewnętrznego postaci literackich w analizach odnoszących się do spuścizny hagiograficznej. Metody te, jak podkreśliła Autorka, zostały już z powodzeniem zastosowane względem antycznej tradycji epickiej, greckich powieści i biografii, a także częściowo względem dzieł historiograficznych, dlatego uzasadnione wydaje się rozszerzenie użycia tych technik interpretacyjnych wobec gatunku literackiego, jak są żywoty świętych. Jak podkreśla Autorka: *I hope to open a new line of research, tentatively called 'the representation of the saints' inner lives'* (s. 130).

Julie Van Pelt w ósmym rozdziale monografii (*Focalization, Immersion and Fictionality: Shifts between Female and Male Pronouns in Greek Lives of Cross-Dressers*, s. 151-180) przedstawiła kwestię przypadków zmiany zaimków z żeńskich na męskie w niektórych greckich żywotach świętych kobiet, w zależności od ról, jakie zostały im przypisane w danym fragmencie tych dzieł⁵. Valentina Calzolari w dziewiątym rozdziale książki pt. *Truth, Authentication and History-Writing in the History of the Armenians by Agathangelos* (s. 181-206) odwróciła nieco zwykle spotykane motywy interpretacyjne, albowiem w materiale uznawanym za historiograficzny, dziele Agathangelosa na temat historii Armenii, ukazała wątki, które zbliżają fragmenty tego utworu do konstrukcji narracyjnych spotykanych w hagiografii, gdzie wybranym przez Boga staje się cały lud, w tym przypadku Armeńczycy.

---

⁵ Tematyka interesująca, np. w kontekście przejmowania cech męskich przez kobiety z jednej strony obarczone funkcjami królewskimi czy rodowymi, z drugiej męczeństwem. Dobrym przykładem może być analiza przypisywanego Jakubowi Curtaweli *Męczeństwa Szuszani* (przekł. E. Biedka, Kraków 1991). Badania zasygnalizowane przez Autorkę artykułu prowadzone są jednak od wielu lat, wspomnieć można chociażby wywołujący niekiedy kontrowersje tom: *Trans and Genderqueer Subjects in Medieval Hagiography*, ed. A. Spencer-Hall, B. Gutt, Amsterdam 2021.

Część czwarta, jak wspomniano wyżej, składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy z nich, pióra Danny'ego Praeta (*Malchus, the Not So Good Shepherd: Biblical Styli- zation, Generic and Moral Ambiguity in Jerome's Vita Malchi*, s. 209-233) nawiązuje *de facto* do treści przedstawionej wyżej pracy Valentiny Calzolari. Tutaj jednak mamy sytuację odwrotną, albowiem Autor wyszczególnia te wątki w dziele hagiograficznym Hieronima na temat domniemanego żywota niejakiego Malchusa, które mają nawią- zywać do pracy historyka, przekonywać tym samym o wiarygodności przekazu, trak- towanego przez słynnego twórcę ze Strydonu jakoby „wprawka” do planowanej pracy historycznej odnoszącej się do dziejów całego Kościoła.

Derek Krueger w artykule jedenastym pt. *Ritual Fictions, Liturgical Truths in the Hymns of Romanos the Melodist* (s. 234-252) przedstawia techniki narracyjne słynnego bizantyńskiego hymnografa Romana Melodosa, który w swoich dziełach posuwa się do „uzupełniania” przekazów biblijnych o własne motywy, podyktowane wyobraźnią, opierającą się jednak na pewnego rodzaju logicznym domniemaniu możliwych oko- liczności. Rozdział dwunasty Ghazzala Dabiriego (*Modelling Prophets: Alexander the Great as a Proto-Sufi Saint-King in Tha' labi's Lives of the Prophets*, s. 253-282) prze- nosi nas pozornie w inny obszar kulturowy, bowiem Autor zajął się tutaj fragmentami dzieła jedenastowiecznego perskiego uczonego muzułmańskiego Abu Iszaka al-Sa'la- biego. Niemniej jednak sama tematyka wydaje się nieobca osobom zainteresowanym najbardziej znanymi postaciami ze średniowiecznego *imaginarium* charakterystyczne- go także dla Europy, gdyż badacz w omawianym artykule podejmuje wątki związane z legendami o Aleksandrze Wielkim.

Ostatni z kolei, trzynasty, rozdział zatytułowany *A Scene Played Out Again: Ar- dashir and Constantine, Sargon and Cyrus* (s. 283-306) to dzieło Matthew O'Farrel- la, który zaprezentował niezwykle ciekawe, choć nieco za krótkie, studium dotyczą- ce tropów narracyjnych w historiach odnoszących się do wielkich władców perskich i rzymskich, gdzie użyte motywy, choć zapewne niezaczerpnięte od siebie nawzajem w sposób bezpośredni, powtarzają się i uzupełniają, tworząc wrażenie, że musiały wy- wodzić się z jednego pnia. Co więcej, takie obserwacje pozwalają sformułować wnioski, które podważałaby nieco wiarygodność faktograficzną niektórych relacji odnoszących się do życiorysów władców, szczególnie w ich początkowym, młodzieńczym okresie⁶.

Monografia, która jest przedmiotem niniejszego omówienia, to z pewnością in- teresująca próba przedstawienia mniej znanych (choć wiele z nich poruszano już gdzie indziej, wskazałem tę kwestię w przypisach) wątków badawczych hagiografii późnoantycznej i średniowiecznej. Warto jednak podkreślić, że poruszono tutaj szereg

---

⁶ Nie są to oczywiście nowe koncepcje, por. chociażby wyważone tezy: A. Kompa, *Zbieżność losów a zbieżność narracji. O strukturze i autorstwie „Chronografii” Teofanesa*, [w:] *Średniowieczna wizja świata. Jedność czy różnorodność (idee i teksty)* – III Kongres Mediewistów Polskich, Polska i Europa w średniowieczu. Przemiany strukturalne. Łódź 22–24 września 2008, red. M.J. Leszka, T. Wolińska, Łódź 2009, s. 141-161.

tematów odbiegających znacznie od siebie nawzajem, formułowania wiążących wniosków nie ułatwia też zarówno brak konkretnego podsumowania podejmowanych zagadnień wraz z zaprezentowaniem ogólnych wniosków, jak i dość chaotyczny podział samej książki. W niektórych przypadkach trudno bowiem zrozumieć, dlaczego dany rozdział trafił do tej, nie zaś do innej części pracy. Niemniej, zainteresowani tematyką hagiograficzną z pewnością powinni pozytywnie przyjąć tom, jednocześnie żywiąc nadzieję na kontynuację, być może w bardziej klarownej formie.

Bibliografia

- Dąbek T.M., *Motyw pustyni w biblijnych dziejach Ludu Bożego*, Kraków 2015.
- Jakub Curtaweli, *Męczeństwa Szuszani*, przekł. E. Biedka, Kraków 1991.
- Kompa A., *Zbieżność losów a zbieżność narracji. O strukturze i autorstwie „Chronografii” Teofanesa*, [w:] *Średniowieczna wizja świata. Jedność czy różnorodność (idee i teksty) – III Kongres Mediewistów Polskich, Polska i Europa w średniowieczu. Przemiany strukturalne. Łódź 22–24 września 2008*, red. M.J. Leszka, T. Wolińska, Łódź 2009.
- Manikowska H., Gacka D., *Hagiografia a historyczność, czyli o historii w hagiografii i hagiografii w służbie historii*, [w:] *Przeszłości w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 1, red. J. Banaszkiewicz, A. Dąbrówka, P. Węcowski, Warszawa 2018.
- Nowak W.M., *Pustynia. Biblijne miejsce spotkania z Bogiem*, Kraków 2019.
- Pac G., *Obraz małżeństwa w wybranych niemieckich źródłach hagiograficznych X i XI w.* [w:] *Kult świętych i ideał świętości w średniowieczu*, red. R. Michałowski, Warszawa 2011.
- Sokołowska K., *Dziecko i dzieciństwo w hagiografii staropolskiej*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2009, t. 23.
- Trans and Genderqueer Subjects in Medieval Hagiography*, ed. A. Spencer-Hall, B. Gutt, Amsterdam 2021.

Błażej Cecota
ORCID 0000-0002-4746-0325
Akademia Piotrkowska
blazej.ceota@apt.edu.pl